

FIGYELŐ

A SZERZŐ VÁLOGATÁSA ÉLETMŰVÉBŐL

Takáts Gyula: *Az innen és a túl
Örökségünk. Budapest–Ungvár, 1995. 167 oldal*

„...költőien lakozik az ember...” Hölderlinnek ez a titokzatosan sokatmondó sora, amelynek tüzetes értelmezésére Heidegger egész értekezést szentelt, szinte kínálkozik, hogy motóként a Takáts Gyula világáról szóló jellemzés élére kerüljön. A „költői” és a „lakozás” (tehát nem a lakás, a szállás köznapi birtoklása) föltételezi egymást a filozófus okfejtése szerint. „A költés hogy csak tulajdonképpen lakozni”, mondja, és pedig az építés által, amely azonban nem azonos a szükségletek kielégítésére szolgáló alkotás létrehozásával, hanem „az eget és a földet magába foglaló dimenzió felpillantással való felmérésén alapszik”. Takáts költészetének meghatározó jegye, hogy a remete konok hűségével ragaszkodik ehhez a dimenzióhoz és fölméréséhez. Életstílusának emblémái a hegyoldalra emelt oszlop és lakhely, a magasat a mélyvel összekötő kultikus fa, a felhőt vigasztaló forrás. Ragaszkodik a Természet, a Szép és az Igazság ideáihoz. Tudja, milyen távol van attól a modern ember, hogy költőien lakozzék, de ez nem teszi érvénytelenné a mértéket, sőt növeli a készletet a hiány betöltésére. Törvényszerű, hogy szellemtörténeti tájékozódása a XVIII–XIX. század fordulójának „európai újhellenizmusához” vezet. Berzsenyiről és Hölderlinről összehasonlító esszét írt, mely szerint ők és nagy kortársaik abban a tudatban lettek „mágias képek és arany álmódások” költői (Berzsenyi), hogy „Nem élünk költői égöv alatt” (Hölderlin); Csonkai a „latin-olasz szellem” képviselőjeként csatlakozik hozzájuk az életben nem boldoguló költők e panteonjában. Takáts költői önérzete vagy kitarása abból a fölismerésből táplálkozik, hogy a tradícióktól is erősített világgépe „olyan költői és gondolati világáramlat”

része, „amely épp most napjainkban, [...] az atom árnyékában és a természet értékének fényével kapja egyre inkább mélyebbnek látott időszzerű értelmét”.

A hat alkotó évtizednél már eddig is hosszabb pályát bemutató, a költő mai izlését tükröző reprezentatív válogatás az életmű impozáns egységét hangsúlyozza, anélkül hogy a változatosság igényét kielégítetlenül hagyná. Az egész formája és karaktere véglegességet sugalmaz, mint egy hegység, de a szerkezetre élet, mozgás és szellem települt rá, folyton meglepetést keltenek „a pontos ismeretlenek”, meghökkent a várt „biztosnak ellenkezője” (A RENDRŐL EJTVÉ NÉHA SZÓT). Ez a világgép azért is ritka és megbecsülendő érték, „védett terület” századunk lírájában, mert egészében, tömörszerű összességében biztató választ ad az emberiség nagy kérdéseire, igenlőt és megerősítőt, megvalósítja a Berzsenyi ódaköltészetéből kihallott ars poeticát: „Világra hívni mindenből a Szépet és az Embert.” A Takáts megélte korszak tanúinak a valóság és a költészet apokaliptikus élményeitől le-sújtottan szinte beidegzett hitetlenkedéssel kellene fogadniuk a „boldog én” verskompozíciójában önmagára találó költői én tüne-ményét, s ha az mégis meggyőző igazságáról, akkor a szívósság és a kordivatoktól való függetlenség erkölcsi érdemén túl a művészi hitelesség aranyfedezetének kell mögötte lennie.

Nem takaríthatjuk meg az emlékeztető kitérést arra, hogy Takáts létezésigénylése nem jelent elfordulást vagy közömbösséget, ha az egyén, a nemzet vagy az emberiség szorongató gondjaival kerül szembe. Komolyan kell venni önmagával folytatott vitáját arról, hogy folytatható-e a költészet a „leskelő halál” tudatában és árnyékában a háborútól „megkínzott világban” (FIGYELMEZTETÉS). A nagyobb társadalmi közösségek közül a harmincas évek közepétől a szegényparasztság polgárosodási törekvéseivel érez együtt. A népi írók és a finn demokrácia fölismeréseivel-tanulásaival egybecsengő hitvallásoknál megkapóbbak azok a társadalomlélektani megfigyelések

költőiesítő versek, amelyek évszázados vágyakozások, sérelmek, indulatok elfojtva is eleven történelmi emlékezetet a véres, máglyatüzes „magyar táj” Juhász Gyula-i misztikus látomásába oldják (VÁGY, KIJÓZANULT BORKÓSTOLÓK). A háború, a dunántúli front élményeit a falusi kisemberek, a „*megtört hadnép*” szemével nézi, akiknek elpusztult az otthonuk, „*ingóláp lett*” a községük. Vörösmarty „*tépett kórus*” hangját, Tompa Mihály madárallégoriáit, József Attila rendet sürgető ódai szavait idézve történelmi és irodalmi távlatba helyezi a nép és költője aktuális aggodalmait (EGY CSATATÉR ÁRNYÉKÁBÓL, AZ EMBEREKHEZ). Történelemszemlélete nem szakadt el az ösztönből és tapasztalattól táplálkozó népi bölcsesség gyökereitől: van benne némi rártartó büszkeség várvédő eleinkre a gyarmatosító, majd védett bensőségben gazdagodókultúrálódo Nyugat-Európával szemben (A GIRALDA ALATT), nem titkolt nyakasnegyvennyolcasság (MIT APÁM TANÍTOTT), zabolátlan, betyáros ellenszegülés az érzület hagyományában mindazzal, aminek vármegyéhez, grófhhoz, urakhoz köze van (1867 A PUSZTÁN). A figyelmes pillantás számára észrevehető azért e gesztusok kísérőjeként a szerepjátást jelző ravaszítás szemhunyorítás („*Óregapám így mesélte*”) vagy a naiv nemzeti nézőpont egyetemessé tágitása: „*azték–magyar vér*” együtt csurgott a spanyol márványerekbe; a szabadságról szóló frázis az apa tanításában a nép emberré emelkedésének tanává mélyült.

Ezekben és hasonló verstípusaiban Takáts őszinte közösségi elkötelezettségről, becsületes patriotizmusról és belülről fakadó demokratizmusról ad tanúbizonyságot, szép, emlékezetes műveket is alkot, de kezdettől vonzza az univerzálisabb valóság, térben és időben nagyobb távlat felé készül elrugaszkodni. Az ugrás nem légüres térben, nem a közegellenállás kiiktatásával történik: költészetét drámaivá teszi az alapjait fenyegető veszély fölismerése és megjelenítése a kimondásban. Testközelből sebzi érzékenységet a megművelt természet helyén támadó „*sivatag való*”, „*elvadult puszta*” kietlensége. A nevezetes alapvers, A MAGYAR WASTE LAND-EK ketős alcimével és ajánlásával (*Hegyközségeink pusztulására és T. S. Eliot emlékének*) konkretizálja is, egyetemessíti is a kísérteties látomány jelentését. Az aprólékosságtól kiméletlen negatív fősorolás végzetes természeti és

történelmi katasztrófák analógiáin túl a halál, a „rossz” diadalának előérzetét kelti, és egy örökre föltáratlan, kiástatlan, szívünkben is elsüllyedt kultúra rémképét vetíti elénk. Ettől az élménytől a démoni látomásság poétikája sem idegen: a beszélő halak és néma madarak visszájára fordult világa víztől és égtől megfosztva dermed a kozmikus összeomlás előjeleire (TRAGÉDIA EPIDAUROS SZÍNPA DÁN). A romlás „*szép rettenete*” nemcsak taszítja, hanem – mivel ki kell mondania – mármár vonzza is a költőt, mint némelyik Hieronymus Bosch-kép: „*Beálllok e semmibe / villogó fogak közt forogva*” (PROFÁN TRIPTICHON).

Korai kötetei alapján úgy tetszhetett, Takáts szerelmi lírájának a „*feszítő, mindent megmozgató erejű*” érzelmek hiánya és a szerelemben „*a teljesség harmóniájának*” igazolása válik javára (Laczko András), a kibontakozott életmű ismeretében azonban nyilvánvaló, hogy e „*témakörben*” a rá jellemző értékek a szerelem meg az idő élményének küzdelmes összefonódásával kapcsolatosak, s ebben a korrelációban mutatkozik meg az emóciók igazi ereje is. A Ginákhhoz, Annákhöz, az emlékezetben őrzött méltatlan szerelmekhez való ragaszkodás vallomásaitól eltérően Takáts „*harminc év után*”-ja a valóságban visszatért, „*tavaszból átnyílt őszi szerelem*” csodájába avat be a téridőben röptében lehorgonyzott szilvafa képsűrítménnyel, amelyben szétválaszthatatlanul összeforrnak intimitás és egzaltáció, benyomás és önkivetítés, lendület és nyugalom minőségei (ÉS LEDOBVA HORGONYÁT). Tragikus fordulat következik, a társ elvesztése, az emlékezés távlat orpheuszi kutatóútra hívja a költőt. A „*soha veled?*” első döbbenete után a búcsú mozzanatai közül Takáts szemében halványodni kezd az elszakadás, a távolodás, és a szeretett lény új, maradandó alakot ölt. „*Most lettél az, mely változatlan / s teljes a kegyetlen anyagban. / Áttetsző és mély szárnyakat / bontasz az évszakok alatt. [...] Lényegülve a konok hiány / teljest ragyog, mint a szívárvány*” (ÁTTETSZŐ ÉS MÉLY SZÁRNYAKAT). Az „*innen és a túl*” minden korábbinál meghittebb, bizalmasabb közelségbe kerül, hiszen a vers „*innen sejt oda*”, a „*csillagokon túli táj*” lakója pedig juttathat ide valami olyat, „*mely kicsit közös is talán*” (A PÁRIZSI SZONETT FOLYTATÁSA). A kedves halála utáni szerelem, mint Dantét Beatrice, a transzcendens világ küszöbéig vezető a gyászoló szonettek szerzőjét.

A Szaharává lett oázis és a „csonton-túli izezésben” szellemiesült szerelem próbatételeihez harmadikul a költő és a költészet útján tornyosuló akadályok fölismerése csatlakozik. Újhellenista példaképeinek sorsa és tanúságtétele nyomán Takátsban tudatossá vált, hogy a költői korszak elmúlt, „A szent poézis néma hatyú”. Irodalmi nézetei kialakulásának évtizedeiben szükségszerűen találkozott a tragikus magyar művészsors gondolatának XX. századi változataival (Ady, Fülep, Szabó Dezső, Németh László), s ezeket önmagára vetítve még a vidékiség lehúzó erejével is számolnia kellett. Az életösztön egészséges viselkedésére vall, hogy a fojtogató élményt tárgyasítva, szerepliraként, példázatszerűen „dolgozta föl”, de ez sem hűtheti le az azonosulás lázas izgalmát (VITÉZ MIHÁLY CSÖKÖLYBEN, BERZSENYI VÉGBŰCSÚJA SZÜLŐFÖLDJÉTŐL). A Demiurgosz világalkotó szent elragadtatottságát éri tetten a MADÁCH dramaturgiaiailag is, stilisztikailag is szélsőségesen szagztatott, balladákénál szűkszavúbb kompozíciójában. A nézőpont-változtatás, az „elbeszélés” redukciója, a félelmetesség fokozódása az atmoszférában, a hős istenkisértően merész szellemi küzdelmének és az érte rettegő „kórus” izgatottságának érzékelteése a tét nagyságát emeli ki: a költészet titkokat ostromló, végső kérdéseket feszegető funkciójáról van szó, az emberi tudás ügyéről, elválaszthatatlanul a költő üdvösségétől. Talán ezt is jelenti Takáts poétikájában a „boldog ének” kiegészítő ellenpárjaként a „rapszódia” műfaja. Érett és bőséggel termő, harmóniaeszményét megvalósító korszakaiban (a mostaniban is) föl-fölbukkan a kétely, a csüggedés a cél elérhetetlensége miatt. „Ne mondd, hogy költő vagyok! / Köröttem zárva mind az ablakok / s mögöttük, hogyha van, annak szavát / papírra adta-e az a világ?” (PAPÍRRA ADTA-E?) A Takáts-vers a teljességet, a titokkal teljes Egészet, a világmindenség rejtélyét ostromló soha meg nem elégedés pillanatnyi csillapodása, amikor fénylik a szó, zeng a toll, beszédekékké válnak a jelek, megtestesül az Ige. Ha az egységes világegész befogadó nagylelkűségét tapasztalja, azt annak köszöni, hogy sosem hiányzik kezéből „Érzékeny tág körével / a mindig szomjúság” formás pohara, annak a diszpozíciónak a jelképe, amelyet Fülep Lajos egy töredékében „nyugtalanosság”-ként ír le.

A Szép, Jó és Igaz egységének intuícióját

Takáts a természetből meríti, és a költészetben látja igazolódni. Versvilágát Rába György „az őselemek természetlírájának” nevezi, és világ-szemléletének a filozófiával rokon indítékait is föltárja: „olyan érzékeny szenzualista, akinek érzéletes természetfestése szakadatlan áramlás a világon, amelyre időnként rá is kérdez, márpedig a görögök óta tudjuk, a csodálkozás és kérdés minden bölcselkedés kezdete”. A természet (bármennyit változott is fogalma és költői megjelenése a harmincas évektől a kilencvenesekig verseiben) sohasem volt számára lélek és szellem nélküli anyag, az egzakt tudomány eldologiasodott tárgya. Tájait szellemek népesítik be, mitológiai alakok és angyalok sűrögnek és szálldosnak a földiek körül; a földtörténeti és az élettani evolúció végtelen időbeli távlati tömörülnek a látvány szinkroniájában, benne történetiájával az ember is: mitológiai, tudása, valaha csak volt és leendő érzelmi konstellációi, elsüllyedt alkotások, eleven kultúrák, tervek, vágyak, utópiák. Takáts antropológiájában, melyet egy nagyszabású ciklusban, meditatív „napló”-ban végiggondol, az ember a természet munkájának része és folytatója; „benne és vele árad” a tenyészettel, de rendteremtő igénye tudatos; kívül és belül kitölti „az ürest”, hogy felépülhessen „a teljesebb... / A VALÓSÁGBÓL A VALÓ!” A szerzetlen és a szerves világ kérdezés nélkül, mintegy a létevel felel; az ember megérti ezt a nyelv nélküli beszédet, megszólaltatja „a történések Szavát”, érzékenységgel és tudásával átleskíti és kiszabadítja emlék nélküli jelenidejűségéből a világot. „Élet és idő kapcsoló-sejtjei vagyunk. / Rajtuk át nő, szől és beszél. / Előre és vissza a végtelenbe... / És visszaérez bennünk és ránk is visszaérez évmilliók múlva is / az idő... és... az élet...” (A HESPERIDÁK KERTJÉN INNEN, 20.) Kulcsfogalomként szilárdul költői szótárában a Teljes, az Egész, az Egy, a Van – „a mindent összefoglaló Valóság” igenévszói jelentésében, amelyben, megint a kötet cím utalásával, már együtt van „az Innen és a Túl”. Takáts természetlírájában előbb nyomokban, sejtésekben villan föl az érzékelhető és elgondolható túli dimenzióban egzisztáló valóság, s az időben előrehaladva egyre gyakrabban és követelőbben fénylenek feléje „a szépen túli messze” jelzőlámpái.

Nem „istenes líra” a szó közkeletű értelmében. Tétéleken fölépülő vallás elfogadására nincs benne utalás, az értelmezések meg-

okoltan hártják el a panteista meghatározást is. Az „istenkereső emberről” szóló versek bőkezűen válogatott INNEN ÉS TÚL című antológiájában tiz vers szerepel Takátstól, és ha rugalmasan értelmezzük, legjobban még ez a kategória illik rá világnézetére. Néven nevezi Istent, és szól közelségének megérzéséről (ÍGY EGÉSZ), de arról, amit ilyenkor kifejez, a numen adest élményről nem teológiai bizonyossága van. Szellemi körei a racionalista-pozitívista hagyományon kívül helyezkednek el. „*Ki bír szabadulni a megértés maradéktalanságából*”, írja találoán Vekérdi László; „*A megértés határán járva óhatatlanul másik tájhoz jutunk, de ebbe a másik tájba csak kipillanthatunk, nem léphetünk be, holott mélységesen oda tartozunk*”. A jelenségek jelekké sűrűsödnek, amelyek „*a létezés pontos szavaként*” a jelölt lelényegével azonosak, de nem válnak elvont eszmévé, fogalommá, mert a feltárulkozás és a rejtve maradás dialektikájában ragadhatók meg: egy nyugtalan árnyék „*mintha rejtené és bontaná / a titkot világot*” (BÁR SZAVAI AKÁR A DÉL); „*A van s a nincs köde egymást fedi*” (ÚTJAIKRÓL VERSEIM KÖZÉ). Ha van valami, ami iránt kultikus tiszteletet és áhitatot árul el ez a líra, akkor az a niklai előd szavával „*a szép religiója*”, a költészet. A vers zászlóként ragyog az ember rövid barlangi útján „*az örökkévalóból át az örökkévalóba*” (FELNÉZVE LOBOGÓDRA), térdre kell borulni előtte, mint égi fényesség előtt, ha titok marad is, „*ki írta azt a költeményt*” (EGY VERS ELŐTT). Az égi fényként földre áradó poézis látomása visszavezet a költés által lehetséges tett lakozás hölderlini gondolatához. Takáts oszlopokat és cellát emelt a karsztos hegyoldalon, és ihletében „*a dór lelkét*” érzi előlépni oszlopaiból: „*Így állnak itt és néhanap / lépve maszkijuk, fényben úszva / valaki mellém áll fölkoszorúzva*” (A DÓR LELKE VELEM). Szophoklész nyomán Heidegger kegyről beszél hasonló kontextusban: „*Amíg a kegynek ez a megérkezése tart, addig sikerül az embernek az istenséghez mérnie magát. Ha megtörténik ez a mérés, akkor az ember a költőnek a lényegéből költ. Ha megtörténik a költői, akkor az ember élete – ahogy Hölderlin utolsó versében mondja – »lakozó élet«.*” Hogyan valósul meg Takáts Gyula költészetében a föld és az ég közötti kiterjedés fölmérése s ezáltal a kozmikus-egyetemes otthonosság közénk varázsolása, példázza mutatványul ezúttal EGY GONDOLAT SEJTRENDSZERE című verse:

„*És mint az üzenet – egy magasabb és messzi képlet kényege, ahogy érinti –, kirepül az anyagból a szerkezet ege.*”

Együtt ragyog a sok külön, de oly rövid... S a szajkó hangja, akárcsak hangszer, látható a ránk mért aranylóg magasba,

ahonnan most pereg az alkonyi nyugalmas csillagok pora s a tér, a tönk, a tó, a tölgy valami másnak lesz az otthona.

Új formák belső, mély szava, egy gondolat sejtrendszeré átkapcsol és a létezés kristály, mintha fénylene

s e rőt alkonyi némaság a tárgyakból kibontja a jelet s mit rejtenek, felénk dereng vak kezünkől s betűm felett.”

Csűrös Miklós

MEGTANULNI ÉLNI

Kántor Péter: *Mentafü*
Pesti Szalon, 1994. 358 oldal, 480 Ft

Válogatott és új versek. A válogatás a szokásos módon történt: a költő mérlegre tette eddigi köteteit (KAVICS, 1976; HALMADÁR, 1981; SEBBEL-LOBBAL, 1983; GRÁDICSOK, 1985; HOGY NŐ AZ ÉG, 1988; NAPLÓ, 1991; FÖNT LOMB, LENT AVAR, 1993), mind a hetet, a gyerekkönyvet – a harmadikat – sem hagyva ki. A korábbiakból kevesebbet, a későbbiekből többet válogatott, javított néhol, de nem sűrűn.

Nem sokat szoktuk az ilyen válogatás eszméjén törni a fejünket, mert azt gondoljuk, akkor hívják fel valamire már a válogatás módjával is a figyelmünket, ha *nem* így járnak el. Ha mindent újraírnak, ha nincsenek tekintettel a keletkezés kronológiájára vagy éppen megfordítják azt, ha figyelmen kívül